

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ СЕМАНТЫКА БЕЛАРУСКІХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ З ЗОАКАМΠΑНАНТАМ

Пятрова Надзея Пятроўна

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова

(г. Магілёў, Беларусь)

Нацыянальна-культурная семантыка фразеалагізмаў дазваляе захоўваць і перадаваць культурна-значную інфармацыю з пакалення ў пакаленне. Зоокампаненты ў складзе фразеалагізмаў сучаснай беларускай мовы разглядаюцца ў лінгвакраіназнаўчым ключы.

Ключавыя словы: нацыянальна-культурная семантыка фразеалагізмаў, беларуская фразеалогія, лінгвакраіназнаўства, заалагічная лексіка.

National-cultural peculiarities of phraseological units having been studied and appreciated by the author, special attention is paid to zoo nouns as their components as well as their linguocultural value.

Keywords: culturally specific features of phraseological units, phraseological body of the Belarusian language, linguistic and cultural study, zoological vocabulary.

Мова, як вядома, не толькі з'яўляецца сродкам зносін паміж людзьмі, але і выконвае функцыю назапашвання і захоўвання культурнай інфармацыі пра ўмовы жыцця таго народа, які з'яўляецца носьбітам дадзенай мовы. Праблеме ўзаемаадносін культуры і мовы прысвечаны шматлікія даследаванні этналінгвістычнага, этнакультурнага, этнаспіхалінгвістычнага, лінгвакультуралагічнага, лінгвакраіназнаўчага і іншых напрамкаў. Нацыянальна-культурная спецыфіка моўных адзінак разглядаецца на ўсіх узроўнях беларускай мовы, але найбольшую цікавасць даследчыкаў выклікае менавіта фразеалогія.

Найбольш цікавым у семантыцы фразеалагічнай адзінкі (ФА) з'яўляецца арганічнае спалучэнне прамога і пераноснага планаў, якія ўспрымаюцца

носьбітамі беларускай мовы як складанае цэлае. Але для тых, хто вывучае беларускую мову як чужую, неабходна раскрываць і тлумачыць генетычны прататып фразеалагізма – зыходнае свабоднае словазлучэнне. Сваім узнікненнем (і далейшым замацаваннем у маўленні) генетычна свабодныя спалучэнні слоў абавязаны пэўным звычаям, традыцыям, адметнасцям беларускай прыроды, побыту і духоўнага свету беларусаў, гістарычным падзеям, што ў розныя часы адбываліся на Беларусі [2, с. 123-124].

У складзе фразеалагізмаў сучаснай беларускай мовы часта сустракаюцца назвы жывёл, птушак, рыб, беспазваночных, насякомых, паўзуноў (далей – зоокампаненты). Назвы прадстаўнікоў жывёльнага свету ў складзе ФА не толькі адлюстроўваюць фаўністычныя асаблівасці нашай краіны, але і ўяўленні беларусаў пра тую ці іншую жывёліну. Зоокампаненты згадваюцца (ці маюцца на ўвазе) у наступных ФА:

– фразеалагізм *дабры бабры* – са значэннем ‘хітры, выкрутлівы чалавек’ [1, с. 106–107];

– фразеалагізм як *бабёр* (*плакаць*) са значэннем ‘жаласліва і доўга’ – паходзіць з параўнальнага звароту, які набыў цэласнае значэнне. Калі бабёр удзень выходзіць з вады на працу, то увесь час нібы плача, бо вочы яго слязюцца ад святла [1, с. 424];

– фразеалагізм *злавіць лісіцу* – са значэннем ‘неасцярожна прапаліць вопратку пры агні’ [1, с. 160];

– фразеалагізм *воўк дарогу перабег* са значэннем ‘вельмі шанцуе каму-н.’ – узнік на аснове павер’я, што воўк, які перабег дарогу каму-небудзь, «прадракае шчасце, а заяц або лісіца – няшчасце» [1, с. 79–80];

– фразеалагізм *ногі кормяць* (*каго*) са значэннем ‘чыя-н. плённая праца патрабуе бегатні, амаль сталага знаходжання ў руху’ – паходзіць з прыказкі *Ваўка (воўка) ногі кормяць*, якая абазначае ‘каб пракарміцца, трэба шукаць харчы, турбавацца, а не сядзець на адным месцы’ [1, с. 276];

– фразеалагізм *гад печаны* са значэннем ‘агідны, шкодны чалавек’ – выраз абазначае тое самае, што і слова *гад* у сваім другім (пераносным) сэнсе (‘вылюдак’), але адрозніваецца павышанай экспрэсіўнасцю, бо «нарошчаны» кампанент-прыметнік лагічна можа спалучацца са словам *гад* толькі ў яго зыходным значэнні ‘змяя, гадзюка’. Пры ўзнікненні фразеалагізма адбылася адначасовая каламбурная рэалізацыя двух значэнняў, накладанне на прамое значэнне ‘змяя’ пераноснага з далейшым далучэннем экспрэсіўнага дадатку [1, с. 92];

– фразеалагізм (*круціцца*) як *уюн на гарачай патэльні* (*скаварадзе*) са значэннем ‘бесперастанку і не знаходзячы выйсця з цяжкіх абставін’ – узнік як параўнальны зварот, ужываецца з абавязковым дзеясловам-суправаджальнікам *круціцца*, у якім адначасова суіснуюць два значэнні: зыходнае і адзіна лагічнае ў дачыненні да *ўюна* ‘рухацца, звываючыся, скручваючыся’ і яшчэ якое-небудзь

са значэнняў гэтага мнагазначнага слова ('быць у пастаянным клопаце', 'выкручваючыся, хітрыць' і інш.) [1, с. 442];

– фразеалагізм з *жабіны прыгаршчы* са значэннем 'вельмі мала (шчасця, радасці, здароўя і пад.)' [1, с. 158];

– фразеалагізм *жаба ў каляіне* са значэннем 'нікчэмнасць, асуджаная на пагібель' – выраз з аднайменнай байкі (1927) К. Крапівы, у якой гаворыцца, як жаба, сеўшы ў каляіну, рашыла перавярнуць воз. Але: «Тут колам — хрась! І кроў і грязь... Пад кола, жаба, не падлазь» [1, с. 127];

– фразеалагізм *і жук і жаба* са значэннем 'усе без выключэння; усякі, кожны чалавек', дзе *жук* і *жаба* супрацьпастаўляюцца па сваёй мізэрнасці [1, с. 175];

– фразеалагізм *рабіць (зрабіць) з камара каня* са значэннем 'беспадстаўна перабольшваць што-н., надаваць чаму-н. нязначнаму вялікае значэнне', дзе *камар* – вельмі распаўсюджанае на Беларусі насякомае-кrywасмок. Камароў звычайна шмат каля вадаёмаў, балоцістых мясцін [1, с. 325];

– фразеалагізм *баранчык божы* – вобразна-метафарычная назва бакаса – балотнай птушкі з голасам, падобным да бляння. *Божым* гэты *баранчык* названы таму, што ён падымаецца вельмі высока ў неба, залятае, жартам кажучы, ледзь не да самога Бога: «Баранчык божы ў паднябессі бляе маркотна над балотам» (Я. Колас) [1, с. 45];

– фразеалагізм *начная зязюля* са значэннем 'жонка' – паходзіць з прыказкі *Начная зязюля дзённую перакукуе*, што значыць 'жонка змога настаяць на сваім, пераканаць мужа зрабіць па яе жаданні' [1, с. 257];

– фразеалагізм *куку ў руку* са значэннем 'хабар, звычайна грашовы' – склаўся на аснове прыказкі: *Схавай тры грошы ў руку на куку*, узікненне якой звязваюць са старажытным павер'ем. Прыметай вясны было з'яўленне *зязюлі* ў лясах, і, каб шчасце спадарожнічала чалавеку ўвесь год, трэба было пачуўшы першае «куку», завінець манетамі ў кішэні ці ў руцэ. *На куку* або *на зязюльку* стала абазначаць 'грошы, прызапашаныя на шчасце'. Пасля *куку* стала асацыявацца з таёмным падарункам. Першапачатковы сэнс выразу *куку ў руку* – 'грошы ў руку каму-н.' [1, с. 157].

Самую шматлікую групу па колькасці заанімічных кампанентаў (36 %) складаюць назвы звяроў (найбольш пашыраны назвы капытных жывёл), другую, колькасна меншую, – назвы птушак (23 %) [3, с. 14-15].

Такім чынам, значная колькасць фразеалагізмаў сучаснай беларускай мовы змяшчае зоакампаненты, адметныя сваёй нацыянальна-культурнай семантыкай. Яны адлюстроўваюць менталітэт нашага народа, з'яўляюцца неад'емнай часткай яго нацыянальнай самасвядомасці.

Літаратура

1. Лепепаў, І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І.Я. Лепепаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.

2. Пятрова, Н.П. Нацыянальна-культурная семантыка фразеалагічных адзінак у беларускай мове (лінгвакраіназнаўчы аспект) / Н.П. Пятрова // Веснік МДУ. імя А.А. Куляшова. – 2007. – № 4. – С. 123–127.
3. Рагаўцова, А.В. Назоўнікавыя зоакампаненты ў фразеалагізмах сучаснай беларускай літаратурнай мовы / А.В. Рагаўцова // Веснік БДУ. – Серыя 4. – 2008. – № 3. – С. 13–17.